

תוכן עניינים

יא	תודות
1	פתח דבר: ספק חתלתול ספק טלה
9	מבוא: השדה המחקרי
9	בירושלים הייאוש נעשה יותר נוה
12	הסרוגים והסורגות
17	תל אביב – הנה אני באה: שינוי נקודת המבט
20	מתוך התפוח הגדול

שער ראשון: בין עבר להווה

25	פרק ראשון: מסע בזמן – טקס הנישואין אז והיום
26	'מה זה המושג של קניין?' – טקס הקידושין
35	'למזלי אני מגוננת על עצמי' – פתרונות לשאלת הקידושין בימינו
38	'אני כתבתי הכרזת אהבה' – הכתובה ואלטרנטיבות אחרות
41	'כלה עם הינומה היא צל' – החופה וההינומה
43	'כלות הן בובות מין' – מראה הכלה
46	'שרק בנות יגידו את שבע הברכות' – טקס הנישואין
47	'טקס משמעותי ומוסרי' – הלכי רוח מודרניים והשפעתם על עיצוב
51	טקס הנישואין כיום
51	כיצד נראה הטקס המסורתי כיום, או: מה הנשים הללו מאתגרות?
52	מה בין טקס הנישואין וזכויות רכוש?
55	פרק שני: כמעין המתגבר – הסוציולוגיה של הפמיניזם הדתי
56	'דתי מחמד' – אורתודוקסיה ואורתודוקסיה מודרנית

59	האורתודוקסיה המודרנית – לאן?
61	'שורפות החזיות הללו' – מה זה פמיניזם?
64	פמיניזם תוצרת הארץ
66	ייחודו של הפמיניזם הדתי
70	תגובת החברה לפמיניזם הדתי
71	מי הן הפמיניסטיות הדתיות?

שער שני: בין פרשנות לפעולה

	פרק שלישי: 'כשאת אומרת לא למה את מתכוונת?' – פרשנות וסוכנות חברתית
89	הטבילה במקווה: טהרה או דיכוי?
91	טקס ה'באדעקן': בין כיסוי לרעלה
104	הקידושין: קניין או לא קניין?
108	שלושה מודלים של פרשנות
114	
117	פרק רביעי: כשמותחים את היריעה – שינוי טקס הנישואין
118	יצירת פעולה טקסית נשית המקבילה לפעולה הטקסית הגברית
127	יצירת וריאציה לפעולה הטקסית המסורתית
130	ביטול הפעולה הטקסית
130	יצירת פעולה בעלת משמעות משפטית-הלכתית
135	'אן דן דינו' – מה בין אסטרטגיות הפעולה השונות?
141	פרק חמישי: הכול דיבורים – כוחו של השיח
141	מה זה שיח?
142	על מה הם מדברים? – סוגים שונים של שיח
155	בין מיקום חברתי, הייררכיה ושיח

שער שלישי: עדשת המצלמה מתרחקת

167	פרק שישי: בין שינוי לשימור – שיעור על משאבים חברתיים
171	משאב הרווקות המאוחרת
172	משאב הלימוד וההשכלה
174	משאב הזהות האישית: בין זהות פמיניסטית לזהות דתית
177	משאב הניהול הרגשי: בין ניהול רגשי שלילי לחיובי

179	משאב הנטייה האישיותית: לוחמנות מול ויתור
182	משאב הזוגיות השוויונית: בין האישי לפוליטי
186	אחרית דבר: מועט המחזיק את המרובה
192	נספח: שטר הבהרה לעניין תנאי בקידושין
193	רשימת מקורות

פתח דבר

ספק חתלתול ספק טלה

נוסעים במכונית הישנה ברחבי מבשרת ציון. השעה שמונה בערב ואני עוזרת לתומר ידידי למכור בקבוקי מיץ תפוזים סחוט וטרי לתושבי השכונה היוקרתית. במושב האחורי יושבת לה בנחת 'בובה', כלבת זאב ענקית ושחורה, ומתעלמת לחלוטין מנוכחותי. בין הריצות של תומר לפתחי הבתים, אני מספרת לו על כוונתי להתחיל תואר שלישי בתכנית ללימודי מגדר, ומוסיפה שכדי לזכות במלגה עליי להמציא בקרוב מאוד נושא להצעת מחקר.

'בשנים האחרונות ראיתי את המאבק של אחיותיי ושל חברות קרובות, דתיות מודרניות ופמיניסטיות, שרוצות לשנות מרכיבים שונים בתוך טקס הנישואין', אני מתחילה לנסח בקול רם את הרעיונות שמתרוצצים בי זמן מה, 'ואף שלא צריכה להיות בעיה הלכתית ברוב השינויים הללו, התגובות שהן מקבלות מהוריהן, מהרב, ואף מבני זוגן, הן קשות וחשדניות. אני לא יודעת למה זה כך, אבל נראה לי שיש כאן משהו שהוא מעבר לסיפור ההלכתי, ואת זה הייתי רוצה לחקור'.

'בובה' נוהמת מאחוריי, כאילו כל העניין נראה לה חסר חשיבות, אבל דווקא תגובתו המתעניינת של תומר, שלא ניתן לחשוך בו בחיבה יתרה לנושא הפמיניסטי או לסוגיות נשים בכלל, מחזקת אותי להמשיך לבחון כיוון זה: 'עכשיו כשאני חושב על זה', הוא אומר בטון מהורהר משהו, 'באמת מעניין מה יש כאן שמוציא מאנשים רגשות כל כך חזקים'. הנה אפילו תומר, שרחוק מנושאים אלו כרחוק מורח ממערב, מגלה עניין וסקרנות. אולי נושא זה יהיה אקטואלי ומעניין גם לציבור הרחב?

וכך, בלילה חורפי וחשוך, בין כבישים צרים ומפותלים בפרברי העיר ירושלים, נזרעה ראשיתה של הצעת המחקר שעל בסיסה נכתב ספר זה.

ספר זה מבקש להציג אפיק מיוחד של התמודדות עם המתח שבין החיים המודרניים לחיים הדתיים, מתח שמכוחו נולד שינוי חברתי ודתי. הספר מתמקד במאבקן של נשים דתיות ופמיניסטיות (או לפחות נשים בעלות מודעות פמיניסטית) לגשר בין שתי מערכות אידאולוגיות אלו בטקס נישואיהן, ולהתאים בין חייהן הדתיים וחייהן המודרניים.

טקס הנישואין נוגע בנימים עדינים ומשמעותיים של נוסטלגיה, רגש וזהות אישית ואתנית, ובעבור אנשים רבים הוא נחשב לאחת מנקודת הציון החשובות ביותר בחייהם. בבתי הורים רבים תלויות לראווה תמונות ילדיהם ביום חתונתם: הכלה בשמלה לבנה חובקת את חתנה בעיניים נוצצות, ומאחוריהם החופה, הים, המדבר או תפאורת אולם האירועים. דווקא רגע זה הוא המונצח בסלון בית ההורים, ולא למשל רגע הכניסה לכיתה אל"ף, היום הראשון בבית ספר התיכון, או יום הגיוס לצבא. מדוע דווקא אירוע זה מוצג כהישג משפחתי? נדמה שבעבור ההורים, כמו גם בעיני בני הזוג עצמם, זהו רגע של ניצחון, אולי משום שהטקס עונה על צורך חברתי ואישי עמוק – הידיעה המרגיעה שיש המשכיות, שהחיים מנצחים, שהמסורת המשפחתית והיהודית לא מתרופפת.

אלא שהטקס שואב את כוחו לא רק מהיותו סמן של המשכיות משפחתית ולאומית, אלא גם מהיותו קבוע ומוכר, דבר הנוסך ביטחון ורוגע במשתתפים: צורת העמידה, סדר העניינים תחת החופה, ורגע השיא – שבירת הכוס, שמיד לאחריה פורצת מן הקהל שירת 'קול ששון וקול שמחה', המסיימת את הטקס בצהלות 'מזל טוב' ונשיקות.

אך מה קורה כאשר הטקס שמייצג את המסורת שעליה גדלנו אינו מבטא את ערכינו המוסריים והליברליים? כיצד ניתן לגשר מעל המרחק שנפער בין הנוהג המקובל לבין אישיותם וערכיהם של בני הזוג, שחשים לעתים כי הוא אינו רלוונטי לחייהם ואף אנכרוניסטי? פתרון אחד הוא להשליך את הטקס המסורתי וליצור משהו חדש לגמרי. הייתי בחתונות שבהן החליפו את הברכות המסורתיות בשירים של יהודה עמיחי, רחל ואחרים; השמיטו את המילים 'הרי את מקודשת לי'; ואפילו הכוס, שהאורחים כה ציפו לרגע ניפוצה, לא נשברה. טקסים כאלה משאירים אצל רבים טעם של החמצה. הטקס נחווה כעקר, כמלאכותי וכלא אותנטי, כאילו לא התרחש טקס כלל. פתרון נפוץ יותר של זוגות הוא לוותר על רצונם הפרטי ולהשלים עם הטקס המסורתי, תוך הפרדה של האישי מהציבורי והכחשה או התעלמות מאותם רכיבים בתוכו המנוגדים לערכיהם ולחייהם. הפתרון השלישי שעליו נסב ספר זה, הוא הניסיון לאתגר את הטקס המסורתי ולמתוח את גבולותיו; לנוע בתוכו בטווח שבין שינוי לשימור; לחדש את הטקס כך שישקף את אישיות

בני הזוג ועולמם, מבלי לזנוח את האותנטיות שלו ומבלי לאבד את צביונו המסורתי המחבר אותם לעברם.

במציאות הנוכחית, יותר ויותר נשים דתיות-מודרניות בעלות מודעות פמיניסטית חשות אי נוחות מטקס הנישואין במתכונתו המסורתית, בעיקר בשל משמעותו ההלכתית-המשפטית שלפיה מיניותה של האשה היא רכוש העובר מבעלות האב לבעלות הבעל, ולנוכח ההשלכות הרבות שיש לכך, בעיקר בגירושין. בחירתן לאתגר את הטקס, הקשיים שעמם הן מתמודדות, התהליכים שהן עוברות והמשא ומתן שהן מנהלות עם הסובבים אותן – הם שיעמדו במרכזו של ספר זה. הספר מבקש להשמיע את קולן של אותן נשים, החשות ב-זמנית מחויבות הלכתית והתנגדות לטקס הנישואין האורתודוקסי. נשים אלה הן חלק מקבוצה רחבה יותר בחברה הדתית המכונה 'אורתודוקסיה מודרנית'. סיפוריהן מאפשרים להדגים מרכיבים תאורטיים שונים במחקר על טקסים, למשל סוגיית גמישות הטקס וגבולות הכלתו; הפוליטיקה של הטקס; וכן שאלת מקומו של הטקס בחברה המסורתית המודרנית.

כפריזמה לבחינת המתח שבין מודרניות ומסורת, נבחר דווקא טקס הנישואין, משום שהוא מביא לקדמת הבמה את מלוא המורכבות של החיים בקהילה, של היחסים המשפחתיים, של הזהות האישית והקולקטיבית, של ההיררכיות החברתיות, של יחסי הכוח המגדריים, ושל המתח בין ערכים מודרניים וערכים מסורתיים. הטקס הוא מעין אבן בוחן שדרכה ניתן להדגים כיצד אנשים המחויבים למסורת והנטועים בעולם המודרני מתמרנים בין העולמות, מותחים את גבולות העולם הדתי, ובכך משפיעים על החברה ועל הדת וחורצים בהן סימנים של שינוי. נוסף על כך, דווקא דרך טקס הנישואין, ולא דרך טקסים אחרים, ניתן לעמוד על הדרך שבה החברה המסורתית מבנה את עצמה מבחינה ערכית, אידיאולוגית ותרבותית, ועל הסיפור (הנרטיב) האישי שהיחידים בוחרים לספר לעצמם על עצמם (גירן, 1990). ייחודו של הטקס הוא בהיותו 'סוג של צומת גורלי שבו נפגשים כוחות חברתיים או תרבותיים שנוגדים זה את זה' (Bell, 1992: 16). כלומר, טקס הנישואין משקף במהותו את החברה והתרבות באופן דיאלקטי, ומפגיש ברגע טעון במיוחד כוחות וערכים סותרים, המציפים שלל רגשות.

בצאתי למסע לתוככי טקס הנישואין היהודי, נטלתי עמי בתרמילי ארגז כלים תאורטי שכולל את תובנותיהם של ג'ודית באטלר, פייר בורדייה, מישל פוקו ואחרים ביחס למושגים: 'פּרַפּוֹרְמַנְס' (ביצוע תרבותי),¹ 'כוח', 'שיח' ו'מגדר'. כלים אלה סייעו לי למקם את נושא הדיון במרחב הסוציולוגי

1 מושג הפרפורמנס עבר שינוי דרמטי במדעי החברה והרוח מאז השימוש שעשתה בו ג'ודית באטלר, אולם בספר זה אתייחס בעיקר להגדרה שהיא טבעה. להרחבה על המושג

והמגדרי הנכון, ולהתמודד עם סוגיות נוספות העולות בהקשר של טקס הנישואין היהודי:

התאורטיקנית ג'ודית באטלר מתייחסת לכווח של הפרפורמנס בהקשר המגדרי. השימוש במילה מַגְדָּר (gender) מכוון למאפיינים החברתיים והתרבותיים המאפיינים גברים ונשים, בניגוד למאפיינים הביולוגיים המפרידים ביניהם. כך למשל, גבר יכול לחוש שמבחינת מינו הביולוגי הוא נולד כגבר, אולם מבחינת זהותו החברתית מגדרו הוא אשה. לפי התאוריה של באטלר, אין זהות ביולוגית אותנטית של מגדר, ומה שקיים במציאות הוא רק הביטוי החברתי שלו (Butler, 1990: 25). התאוריה של באטלר מאירה תהליכים שבהם יחידים יכולים ליצור ביקורת תרבותית, בדרך של שינוי פרקטיקות חברתיות הקשורות לשימושים לא קונוונציונליים בשפה ובגוף, ובכך לערער את הסדר החברתי. במופעי הדראג לדוגמה, מופיעים גברים כנשים, ומדגימים עד כמה הזהות המגדרית (במקרה זה הנשית) היא משהו שניתן לחקותו ולשנותו, ומכאן שהיא אינה אותנטית (Butler, 1990: 230-231; viii). על פי רוב הובנה התאוריה של באטלר ביחס לפרפורמנס בהקשר של העולם ההומוסקסואלי, ואולם לצורך דיוננו זה – טקס הנישואין של נשים יהודיות – היא שופכת אור חדש על התופעה: כיצד נשים מתנהלות בתוך טקס כלולותיהן ביחס למגדרן; איזה כוח מופעל עליהן בהקשר זה; וכיצד הן יכולות לערער באמצעות הגוף והשפה את טקס הנישואין הדתי הממסדי.

הסוציולוג פיר בורדייה מתייחס לטקסים ממסדיים כאל טקסי מעבר,² סימוני גבול היוצרים חלוקה בסיסית בסדר החברתי. לטענתו, טקס מעבר באשר הוא, ממקד את תשומת לבו של הצופה לשינוי מעמדו של המשתתף בטקס, ומסית בתוך כך את תשומת הלב מהמרכיב המשמעותי החבוי בטקס – הצבת גבול והפרדה. לכאורה מדובר בגבול המפריד בין מה שהיה בעבר לבין מה שיתרחש בעתיד; ברם, אומר בורדייה, החלוקה המשמעותית יותר היא בין מי שרשאים לעבור את הטקס – למשל ביהדות, בנים העוברים ברית מילה (ובכך הופכים לחלק מהברית עם אלוהים) – לבין אלה שלעולם לא יעברו אותו, במקרה היהודי בנות, שגם לעולם לא יהיו חלק מהברית. בכך מקדש הטקס את ההבדלים המגדריים וממסד אותם (Bourdieu, 1992: 80-81). טקס המעבר מעצב אליטה מקודשת שאינה רק נפרדת, אלא היא

² 'פרפורמנס' בהקשר של טקס ראו גם: Turner, 1982; Goffman, 1967; Schechner, 1977; Bell, 1997.

2 להרחבה על המושג 'טקסי מעבר' ראו Van Gennep, 1960: 10-13 ולהרחבה על השלב הלימינלי ראו Turner, 1967: 93-111 וכן טורנר, 2004: 88, 94-95.

הופכת על ידי אחרים ועל ידי עצמה לבעלת ערך מובחן (למשל, יוצאי יחידות קרביות המרגישים, בעקבות האימונים והטקסים שהם עברו, כבעלי ערך שונה מלוחמים 'רגילים'). זה סוד קסמם של הטקסים היוצרים גבולות חברתיים. תאוריה זו עוזרת להבין ולהאיר את הגבול החברתי שמסמן טקס הנישואין היהודי, ובייחוד פעולת הקידושין שהיא פעולה לא הדדית, על השלכותיה המשפטיות. דרכה ניתן לבחון כיצד משפיע גבול זה על יחסי ההייררכיה המגדריים בחברה היהודית.

התובנות של מישל פוקו על מעגלי הכוח החברתיים תורמות גם הן לדיוננו, בשאלת הכוח החברתי המופעל במהלך טקס הנישואין היהודי. פוקו גורס שהיחיד מוקף כוחות עלומים, לא נראים, המצויים בכל מקום, אשר מושלים בו ומעצבים את שדות הפעולה האפשריים שלו. אין ביכולתו של היחיד לברוח ממעגלי הכוח אלה, שכן כל בריחה ממעגל כוח אחד מכניסה אותו בהכרח למעגל כוח אחר (Foucault, 1983: 219-221). כך למשל, בחורה פמיניסטית המבקשת להשתחרר ממעגל הכוח החברתי ביחס ליופי הנשי המקובל, נכנסת בהכרח למעגל כוח אחר של עולם הערכים הפמיניסטיים, שגם הם מכתבימים לה כיצד להיראות. אך פוקו משאיר קרן אור וקובע תנאי הכרחיים לקיומם של יחסי הכוח: החופש. כלומר, הכוח פועל רק על יחידים חופשיים וכל עוד הם חופשיים; כל עוד טווח האפשרויות של התנהגות ותגובה פתוח בפניהם. יחסים של עבד ואדון למשל אינם מאפשרים את יחסי הכוח, כיוון שהיחס ביניהם הוא יחס של כפייה: העבד אינו חופשי ובפניו לא פתוח מגוון של פעולות ותגובות. משמעות הדבר היא שכאשר הסובייקטים חופשיים, ביכולתו של הפרט להתנגד לכוח. את ההתנגדות לכוח אני מבקשת לבחון בספר זה.

תובנות אלו על טקס, כוח, מגדר ושיח מקופלות כאמור בארגז הכלים התאורטי המלווה ספר זה. הן עוזרות למקם במסגרת רעיונית רחבה את פעולות הנשים ואת פרשנותן, כמו גם את המשא ומתן שהן מנהלות ביחס לטקסי נישואיהן. תאוריות אלו עוזרות גם להבין את הכוחות החברתיים והתרבותיים שפועלים על אותן נשים, ואת האמצעים שבהם הן עושות שימוש על מנת לחתור תחת הממסד הדתי-ההלכתי ולאתגר את טקס הנישואין הפטריארכלי. נוסף על כך, משרטטות תאוריות אלה מגמה עקיבה המתייחסת לטקס ולפרפורמנס כמשקפים, מכוננים ומייצרים תרבות בתהליך פעיל ומתמשך: תהליך מתמיד של הסכמה, התנגדות ומשא ומתן (Bell, 1992: 207). במובן זה, אפילו אם הנשים מצויות בעמדה נחותה, הן ממלאות תמיד תפקיד פעיל כסוכנות חברתיות, תפקיד שהוא מעבר לדיכוטומיה הפשטנית של קורבניות / קבלה. הן יכולות לקבל את המערכת החברתית, להתאים אותה אליהן, להתעלם ממנה, להתנגד לה, או למחות כנגדה –

ולעתים הן עושות הכול ברוֹמְנִית (MacLeod, 1992: 534). אכן, הכלות בספר זה מתארות את המהלכים הפעילים שבהם הן לקחו חלק, ואשר דרכם הן עיצבו את טקסייהן ובכך גם את זהותן.

ספר זה הוא בבחינת המשך למסע שבו החלו החוקרות ננסי פולק וריטה גרוס בספרן 'עולמות בלתי מדוברים' (*Unspoken Worlds*). ספרן ביקש לערער על ההנחה שעל לימודי דת להתמקד בחוויותיהם של גברים דתיים, משום שכביכול, הם כוללים בתוכם ממילא גם את חוויותיהן של נשים דתיות. החוקרות ביקשו להבין לא כיצד דתות שונות רואות נשים, אלא כיצד הנשים חוות את חייהן הדתיים; הן ביקשו להציב במרכז המחקר של לימודי הדתות את הנשים, להתייחס אליהן כאל סובייקט עצמאי ובתוך כך להבין את תפיסתן ואת טענותיהן הייחודיות על הדת, אף שזו מצויה בתוך מערכת גברית (Falk & Gross, 2001: xi-xviii). גם ספר זה מצטרף למחקרים העוסקים בדת, באנתרופולוגיה וברבותיה ובסוציולוגיה פמיניסטית, בהציעו את טקס הנישואין היהודי כנקודת תצפית קרובה יותר לחוויה האנושית של נשים דתיות פמיניסטיות, שעה שהן מתמקחות על מקומן בחברה הדתית. אחד מסיפוריו המעניינים ביותר של פרנץ קפקא נפתח בתיאור חיה מופלאה:

חיה מוזרה יש לי, ספק חתלתול, ספק טלה. ירושה היא בידי מאבא. אך רק בימי נתפתחה, קודם לכן היתה טלה הרבה יותר משהיתה חתלתול. ואילו עתה יש בה גם מזה וגם מזה במידה שווה. מן החתול – ראשה וצפורניה, מן הטלה – קומתה ודמותה; משניהם גם יחד – עיניה, שהן פראיות ומשוטטות, שער פרוותה, שהוא רך וצמוד אל גופה, תנועותיה, שהן מזיגה של דילוג וזחילה. באור השמש מצטנפת היא על אדן החלון וקרביה מנהמים, באחו היא מתרוצצת כמשוגעת ואין לתפשה כמעט. מפני חתולים היא נמלטת, על טליים רוצה היא להתנפל. אוהבת היא לטייל לאור הירח על שולי הגג. לילל אינה יודעת ועכברושים היא מתעבת...³

מקובל לפרש סיפור זה כאוטוביוגרפיה אלגורית של קפקא על זהותו הכפולה כיהודי תושב בוהמיה. ואולם, כאשר ישבתי אני לכתוב ספר זה, עלתה לנגד עיני דמותו של אותו יצור המתכרבל בחיקו של קפקא ומגרגר להנאתו. בעיני המתבונן מבחוץ נראות אותן נשים דתיות ופמיניסטיות, גיבורות ספר זה, כחצי-חתלתול-חצי-טלה, יצור בן כלאיים ששני חלקיו סותרים לכאורה

זה את זה באופן מהותי וקיומי, אך בכל זאת הם דרים יחד בכפיפה אחת. ייחודן הוא דווקא בחיבור בלתי אפשרי זה; בבחירתן המודעת להישאר בשני העולמות ולהיות מחויבות לשניהם גם יחד. ייחוד זה גובר לנוכח האפשרות הפתוחה בפניהן היום, בניגוד לעבר, לבחור לעצמן מעגל חברתי ואמוני – הן יכולות לקום ולעזוב את הדת ולהתנער מן התפיסות הפמיניסטיות, והן יכולות לעשות, כנשים אחרות, מידור בנפשו, כך שיוכלו לראות את עצמן כפמיניסטיות בחוץ אך שמרניות בבית. ואולם, הנשים המתוארות בספר זה בחרו בדרך קשה יותר, הדורשת מהן לבחון כל פעם מחדש את גבולותיהן ואת זהותן, לשאת ולתת עם החברה הסובבת אותן על הערכים שבהם הן מאמינות, ושלפי תחושתן, הם המגדירים את זהותן. במובן זה, ממחיש מאבקן את התופעה החברתית הרחבה של אנשים מודרניים בעולם משתנה, האוחזים במסורות דתיות ומבקשים לפייס בין זהותם המודרנית לבין פעולות טקסיות שמקורן בעידן הקדם-מודרני.

אני מבקשת לטעון שבקרב החברה הדתית המודרנית מתחוללת כיום מהפכה, וציר השינוי המרכזי שלה הוא בשאלת מעמד האשה. מוקד מהפכה זו עבר בעשור האחרון מתחום הלימוד הדתי של נשים (התחום האורייני), לתחום הפולחני והטקסי. השתנות טקס הנישואין משמשת אם כן מקרה-מבחן לאתגר רחב יותר שנשים מציבות כלפי ההלכה וכלפי המסד הדתי. טענה נוספת היא, שאף שלכאורה, השיח על גבולות המערכת הדתית הוא שיח הלכתי, לאמיתו של דבר הוא מכיל בתוכו עמדות אידאולוגיות ופוליטיות ביחס לנשים, ביחס ליחסי מגדר וביחס להייררכייה החברתית הרצויה. גיבורות ספר זה ביקשו לערער ולחתור תחת שיח זה.

צופה מבחוץ, דתי כמו גם חילוני, עשוי לראות את ההתעסקות של הכלות בפרטי הטקס כקטנונית ומיותרת. למה להשקיע אנרגיה כה רבה במשהו שלא משנה את המהות? מה הטעם ביצירת שינויים כה מזעריים שרק מי שבקי בכל רזי הטקס יידע להבחין בהם? יתרה מכך, גם נשים חילוניות הגיבו בלגלוג על נושא המחקר – אם כבר מתחתנים בטקס מסורתי, הן אמרו, אז יש לעשות זאת 'כמו שצריך'. אלא שלשינויים המזעריים לכאורה שמציעות הכלות בספר זה יש משמעות אישית וחברתית כאחת. ביצירת פְּרֹפּוּרְמַנְס ויזואלי אחר, ניואנס של הטקס המוכר, הן מחדדות גם אצל מי שאינו בקי ברזי הטקס את תחושת הדמיון והשוני: טקס נישואין אותנטי ומסורתי שמפנה מקום ומכבד גם את הנוכחות הנשית הלוקחת בו חלק.

שלושת שערי הספר בוחנים מזוויות אקדמיות ואישיות שונות, את אותה השתנות של טקס הנישואין המסורתי:

חלק המבוא מציג את הרקע המתודולוגי ואת השדה המחקרי של הספר, וסוקר את מאפייני הנשים שנטלו בו חלק.

השער הראשון מותח קווים בין עבר להווה, וממקם את טקס הנישואין בהקשר רחב, היסטורי, תרבותי וסוציולוגי, שממנו צמחה התופעה המתוארת.

השער השני עוסק בתנועה המתמדת של הפלות, גיבורות ספר זה, מן המישור הפרשני למישור הפעולה. שער זה מזמין את הקוראים לבחון את תהליכי הפרשנות שלהן ביחס לטקס נישואיהן, ואת השיח שהן מנהלות עם עצמן ועם שותפיהן לטקס – החתנים, האמהות, האבות, הרבנים והקהל. כפי שנראה, המאפיין את כולן הוא, שהן לא נשארו בתחום הפרשני, אלא עברו למעשה, ויצרו בתוך הטקס עצמו שינויים ויזואליים ומשפטיים שמשפיעים ומזיזים את גבולותיה של המערכת הדתית כולה.

השער השלישי מרחיב את המבט ומרחיק את עדשת המצלמה מטקס הנישואין היהודי אל המשאבים החברתיים, הפסיכולוגים והאישיותיים העומדים לרשות הכלות, אשר מאפשרים להן, מצד אחד, לפתוח במשא ומתן על גבולות המערכת הדתית, ולהישאר, מצד אחר, בתוך המערכת הזאת גם כאשר המשא ומתן נכשל.

לבסוף, באחרית דבר הדגמתי את אתגור טקס הנישואין דרך מקרה פרטי – החתונה שלי. מעבר להיותו דוגמה נוספת המצטרפת לתופעה המתוארת, מאפשר המקרה לעמוד על תהליכים אישיים ועל הדרך שבה יכולים הגבולות ההלכתיים והמשפטיים של המערכת הדתית האורתודוקסית להימתח אל מעבר למצופה.

הנשים בספר זה מצויות על קו תפר חברתי ורעיוני ייחודי. על מנת לחוש את האווירה שבתוכה צמחה עמדתן וזהותן, כמו גם את מקומי שלי כחוקרת תופעה זו, יש לעלות תחילה לירושלים, לשוטט בשכונותיה ולנשום את הרוח המיוחדת הנושבת בה, שמביאה בכנפיה בשורות של מהפכה ושינוי.